

Meshko H. M., Meshko O. I.

V. SUKHOMLYNSKIY ABOUT EMOTIONAL WELL-BEING OF PUPILS AT SCHOOL

The article deals with the analysis of positions of national and foreign scientists concerning the essence and the content of characteristics of emotional well-being and proper factors. The article enlightens V. Sukhomlynskiy's views on child's emotional well-being as a condition of his (her) successful study and upbringing. Scientist's point of view about the role of situation of success in reaching emotional comfort (especially at primary school) is stated; dependence of pupil's success on teacher's success; role of teacher's emotional culture in providing pupils with their emotional well-being, forming of their emotional culture; influence of educational methods, pedagogical assessment on pupils' emotional health; connection of child's emotional well-being with his (her) physical health. On the basis of analysis of V. Sukhomlynskiy's originative heritage the following factors that influence on pupils' emotional well-being are defined and generalized: overwork, exhaustion of pupils; insufficient mastery of teacher who «could not connect heartiness with wisdom», his (her) exacerbation and malevolence; absence of culture in feelings upbringing; teacher's «inward poverty», impoverishment of inward school life; supremacy of violence at school; child's constant feeling of failure; absence of favorable atmosphere in school collective where there were no clever kindness and good will; absence, incorrectness of proper family upbringing; low level of teacher's emotional health. The actuality of the ideas of prominent scientist and talented practical teacher in the context of creation of psychologically safe educational environment at school are shown.

Keywords: emotional health, emotional well-being, emotional comfort, pupils, factors of pupils' emotional unhappiness, psychologically safe educational environment.

УДК 373: 034

Панасенко Е. А., Цветкова Г. Г.*

ДУХОВНІ ПОТРЕБИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК НАДБАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджуються духовні потреби молодших школярів як надбання особистості. Обґрунтовано сутність і визначено особливості духовних потреб молодшого школяра. З'ясовано структурні компоненти духовності та духовних потреб учня. Представлено концептуальні положення формування духовних потреб молодшого школяра. Визначено внутрішні та зовнішні умови розвитку духовних потреб особистості. Підкреслено, що духовні потреби формуються під впливом обставин навколишнього середовища та психологічних чинників. Наголошується, що духовні потреби впливають на всю систему потреб особистості, будучи домінантою діяльності, поведінки учня.

Ключові слова: духовність, духовні потреби, духовні цінності, особистість, молодший школяр, загальноосвітня школа.

Оновлення освітньої системи, її демократизація на гуманістичних засадах вимагають від вітчизняної педагогічної науки пошуку нових шляхів удосконалення виховання дітей та учнівської молоді. Тому великого значення набуває науково-педагогічне вирішення проблеми формування духовних потреб як провідних чинників розвитку ціннісної системи людини. Успішність розв'язання цієї проблеми залежить від пошуку досконалих механізмів формування духовних потреб молодших школярів. Однак реалізація такого важливого соціального завдання ускладнюється тим, що традиційний підхід до виховання особистості через систему спільних зусиль школи та сім'ї є не завжди ефективним. Більше того, дослідники констатують, що в системі виховання дитини не існує обґрунтованої програми впливу на особистість із метою формування її духовних потреб.

Формування духовних потреб особистості є важливою умовою знаходження спільної мови між людьми при вирішенні гострих проблем сучасності. Розгляд цього складного, багатоаспектного питання вимагає використання знань широкого кола наук про людину – філософії, історії, соціології, права, культурології, психології, педагогіки

* © Панасенко Е. А., Цветкова Г. Г.*

тощо. Саме педагогічний аспект є одним із найважливіших у реалізації соціального замовлення щодо формування в молоді основних понять високої духовності, створення відповідної системи потреб та цінностей людини.

Проблемі потреб присвячено фундаментальні праці багатьох дослідників – О. Дробницького, О. Здравомислова, М. Кагана, О. Киричука, В. Шадрикова, Ю. Шарова, В. Ядова та ін. Для нашого дослідження значну цінність становлять роботи з проблем родинного виховання І. Бужиної, О. Дусавицького, В. Постоного, Е. Помиткіна, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського. Останніми роками проблеми природи духовності, духовних цінностей та потреб плідно розробляються І. Бехом, М. Боришевським, О. Вишневським, О. Караковським, І. Карпенком, Л. Нечипоренко, Т. Сущенко, Г. Шевченко, О. Сухомлинською та ін.

Метою статті є вивчення та аналіз духовних потреб молодших школярів як надбань особистості.

Питання формування ціннісних орієнтацій, духовних потреб у молодшого школяра надзвичайно актуальні на сучасному етапі модернізації системи освіти в Україні. На жаль, негативні тенденції, які тривають у нашому суспільстві, не сприяють духовному розвитку молодшого покоління, більше того – ми є свідками та учасниками кризи моральності та правосвідомості, соціальної нестабільності, політичної дезорієнтації, деморалізації частини молоді. У виховному просторі України існує суперечність між змістом освіти, методами й формами його здобуття та загальною метою виховання особистості. За таких умов складно виховати критично творчу, духовно розвинену особистість, здатну до саморозвитку.

У наших пошуках ми звертаємося до змісту поняття «духовні потреби», що визначається як «стан людей, що спонукає їх до створення та засвоєння духовних цінностей, до діяльності у сфері культури». Цей висновок Л. Когана є достатньо повним для визначення внутрішньої сутності духовної потреби [2, с. 221]. Зазначимо, що сучасні науковці виокремлюють такі особливості духовних потреб: 1) пов'язані зі знаннями; 2) задовольняються у сфері вільного часу; 3) процес задоволення їх необмежений (як процес пізнання взагалі); 4) сприяють гармонійному розвитку особистості, пов'язані з її світоглядом і світовідчуттям.

По-іншому визначає духовні потреби Є. Коцюба. На її думку, «це протиріччя, які виникають та вирішуються в процесі духовного освоєння світу». У свою чергу дослідниця теж підкреслює специфіку та особливості духовних потреб:

1. Вони не даються генетично, а формуються у процесі соціально-культурного розвитку особистості, зумовлені конкретноісторичним розвитком суспільства.
2. Матеріальні потреби можна перелічити, а духовні безмежно поширюються.
3. Духовні потреби спрямовані на відтворення та розвиток духовного життя суспільства.
4. Формування духовних потреб особистості відбувається в процесі духовно-творчої діяльності людини [3, с. 13].

У цьому підході для нас важливим є те, що система потреб постає не лише як сукупність різних потреб людини, але і як система специфічних зв'язків із зовнішнім світом, що формують особистість та навколишній світ.

Загалом правильною є думка, що матеріальні та духовні потреби чітко взаємодіють у життєдіяльності людини. Потреба в їжі та комфорті не шкодить потребі в пізнанні, заняттях творчістю, тобто всій логіці духовного буття людини, що зумовлена її духовною природою. У цій духовній природі взаємодіють фізіологічні, психічні, індивідуально-рольові потреби людини в пізнанні сутності свого буття – через наукові, філософські, релігійні концепції, моральні основи та культурні новоутворення другої площини людського буття – музику, малярство, поезію, творчість – в усьому багатстві його проявів. Інша річ, коли йдеться про співвідношення цих потреб у людському світовідчутті, викривленні логіки їх нормальної взаємодії, повну відсутність духовних потреб – у навчанні, пізнанні, моральному та професійному самовдосконаленні.

Отже, розглядаючи природу духовних потреб, важливо мати уявлення про їх співвідношення з духовними цінностями, які можуть задовольняти різні потреби. Твори мистецтва, наприклад, не тільки приносять естетичну насолоду, але й морально виховують, вміщують у собі філософські та політичні ідеї, можуть бути об'єктом наукового аналізу тощо. Якщо треба віднести те чи інше явище до певних цінностей, то критерієм постає головна духовна потреба. Тому лише вимогою не можна домогтися культури поведінки, любові дитини та інтересу її до симфонічної музики чи українського бароко. Така потреба має бути вихована в дитини, а далі – опосередкована через її особистий досвід, стати внутрішньою сферою її буття. Узагалі духовний розвиток, за словами О. Леонт'єва, – це процес переходу зовнішнього у внутрішній стан суб'єкта [4]. Цей процес учений називає «присвоювання» і вважає його домінантою людського розвитку взагалі. Узаємозв'язок духовної потреби та цінності зумовлений у таких модифікаціях, де духовна потреба постає як: 1) потреба в інформації про об'єкти задоволення потреби (наприклад, особистість має потребу в тому чи іншому знанні, але їй необхідно спочатку дати інформацію про те, що вона існує); 2) потреба в оволодінні засобами дій; 3) потреба в самій діяльності (інтеріоризація); 4) потреба у створенні духовних цінностей (екстеріоризація); 5) творча зміна об'єктів та середовища шляхом створення нових об'єктів духовних цінностей. Тут потреба у творчості постає як вища духовна потреба людини.

Спираючись на дослідження духовних потреб А. Уледова, соціогенних потреб Ш. Чхартішвілі, на визначення духовності П. Симонова, П. Єршова, Ю. В'яземського, М. Боришевського, ми дійшли висновку, що, незважаючи на всю різноманітність духовних потреб, вони мають спільну структуру. Наше розуміння духовних потреб дозволило виокремити рецептивний та продуктивний структурні компоненти духовності.

1. Рецептивний – можливість сприймання духовних цінностей, емоційне ставлення до них, задоволення від побаченого, почутого.

2. Продуктивний – виявляється у творчості, духовній діяльності, створенні духовних цінностей.

Варто зазначити, що ці структурні складові тісно між собою пов'язані, взаємодіють між собою, забезпечуючи механізм дії духовних потреб.

Отже, підсумовуючи, ми визначаємо духовну потребу як специфічну форму самореалізації особистості, пов'язану з її світоглядом, свідомістю, здатністю до співчуттям, як первинну детермінанту активності особистості, що відрізняється цілісністю рецептивного та продуктивного структурних компонентів і виявляється в реальній духовній діяльності.

Завершуючи міркування про природу духовності та духовних потреб, зауважимо, що досі ми говорили переважно про загальні механізми формування духовних потреб, залишаючи поза увагою особливості формування духовних потреб у молодшому шкільному віці.

На основі аналізу теоретичних уявлень про духовні потреби нами виділено вихідні положення їх формування:

– особистість молодшого школяра та її духовні потреби формуються під впливом середовища, передусім під впливом суспільних відношень та цінностей;

– дитина молодшого шкільного віку – не пасивний об'єкт формування, а активний суб'єкт, вона, задовольняючи свої потреби, перетворює середовище та себе в цьому процесі;

– молодший школяр сприймає, засвоює потреби через усвідомлення, оцінку, засвоєння потреб мікросередовища – малих соціальних спільностей, членом яких він є;

– протилежність суспільних та особистісних потреб відносна, тому що один з її елементів постійно породжується іншим.

Видатний український учений-педагог В. Сухомлинський порушив питання про формування духовних потреб молодшого школяра в той період, коли педагогічний, виховний аспект духовності був майже незайманою цілиною теорії та найслабшою

ділянкою практики. Він став фундатором на цій педагогічній ниві, яка заклала нові ідеї, погляди, підходи (методи, прийоми, засоби, форми), ціннісні орієнтації, критерії для подальшого розвитку проблеми формування духовних цінностей та духовних потреб молодшого школяра психолого-педагогічною наукою [7].

Формування духовних цінностей та духовних потреб учнів початкової школи В. Сухомлинський вважав важливою складовою в організації всього цілісного навчально-виховного процесу. Керуючись фундаментальними положеннями вчених-психологів і видатних педагогів минулого й сучасності, В. Сухомлинський обґрунтував і реалізував на практиці низку новаторських педагогічних ідей, які стали важливими в подальшому науковому розробленні проблеми формування духовних цінностей та духовних потреб учнів.

Концептуальна ідея формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. Сухомлинського полягала в тому, що «... кожна людина може ... стати неповторним творцем не тільки матеріальних, а й духовних цінностей» [6, с. 88]. Отже, ідеал людини, на думку великого педагога, – це високодуховна, моральна особистість, яка глибоко відчуває красу оточуючого світу, творець матеріальних і духовних цінностей, мудрий мислитель і дослідник, патріот, справжній громадянин Батьківщини, гуманіст.

Варто звернути увагу на підхід В. Сухомлинського щодо того, щоб створити сприятливі умови для формування духовних потреб молодших школярів. Оптимальними умовами видатний педагог називав створення особливої обстановки в сім'ї та школі, яка б сприяла підвищенню рівня моральної компетентності дитини, досягнення нею гармонії з навколишнім світом, проявлялася в гуманістичних учинках, духовному зростанні та самовдосконаленні молодшого школяра.

Діти молодшого шкільного віку (6–10 років), як зазначав В. Сухомлинський, найкраще піддаються вихованню. Вони відрізняються особливою сприйнятливістю, їх батьки виявляють інтерес до життя своїх дітей. У цей період життя людини закладена можливість переходу від доморального рівня моральної свідомості до конвенціонального: від рівня егоцентричної обмеженості до рівня сімейних (родинних) цінностей і далі, тобто створюються умови для подальшого формування духовних потреб і духовності, формується особистісний потенціал, що забезпечує природний перехід до наступних вікових етапів.

Відомий сучасний психолог Е. Помиткін зазначає, що «свідомість молодшого школяра ще не стає самостійним регулятором поведінки та діяльності, розвитку духовних потреб. Але вона вже достатньо стійка, щоб брати участь в організації життя, виборі корисної та розумної діяльності. Дитина усвідомлює свої інтереси, стає спроможною зосереджувати на них свою активну увагу та волюві зусилля. Це дає змогу розвивати в ній провідні духовно-пізнавальні потреби, спираючись на свідомість самої дитини. Дитяча свідомість, опора педагогічного впливу залишається, як і в дошкільному віці, предметом та результатом виховання» [5, с. 79].

Як стверджують учені, у цей період стосунки між ровесниками не відіграють значної ролі у формуванні особистості дитини, клас ще не є для неї референтною групою. Головною сферою виховання залишається сфера спілкування дитини з дорослими – учителями та батьками. Молодші школярі готові до розуміння моральності, але сприймають її на вербальному рівні. У цьому віці немає теоретичних знань про моральні норми, вони засвоюються суто формально. Оцінювання норми поведінки відбувається не в силу її внутрішньої необхідності, а під впливом зовнішніх чинників, покарань або винагород.

Яким же чином духовно впливати на дитину, формуючи духовні потреби? Із цього приводу ми дотримуємося думки І. Бега, який вважає, що виховання має орієнтуватися на розвиток та формування саме особистісних цінностей, тобто через розвиток «Я–концепції» особистості, що відбувається на фоні розгортання морально-духовної самосвідомості. «Справжнє народження зачатків духовного «Я» дитини пов'язане з виділенням спонук виконаних нею дій, з регулюванням їх у часі», – зазначає

І. Бех [1, с. 101]. Коли ж молодший школяр починає усвідомлювати свої дії, цілі своєї діяльності та мотиви своєї поведінки, це означає початок формування духовного «Я» дитини. Отже, аналіз цих та інших матеріалів дає змогу вважати позитивну «Я-концепцію» складовою духовної потреби.

З огляду на сказане варто зазначити, що духовні потреби – це перша сходинка у становленні духовності особистості, завдяки їй людина вибирає відповідні цінності, у неї формуються духовні ціннісні орієнтації, далі – духовні здібності, що зумовлюють духовну діяльність, у процесі якої створюються нові духовні цінності. Розвиток духовних потреб у молодших школярів зумовлюється й ініціюється певним рівнем свідомості та самосвідомості особистості. Духовні потреби учнів цього віку постають як незалежні, автономні від інших потреб, вони пов'язані зі знанням, задовольняються у сфері вільного часу. Процес задоволення їх необмежений, служить гармонійному розвитку особистості, пов'язаний з її світоглядом та світовідчуттям. Духовні потреби впливають на всю систему потреб особистості, будучи домінантою діяльності, поведінки учня.

Отже, духовні потреби належать до розряду вищих потреб особистості, визначають її орієнтацію на загальнолюдські цінності, сприяють моральному її самовдосконаленню, естетичному й інтелектуальному зростанню. Духовні потреби – це потреби в продуктах виробництва духовного світу, у творенні людиною самої себе, свого внутрішнього світу в процесі вільної предметної діяльності, яка і є сполучною ланкою між людським «Я» і світом. Їх формування – це розширення сфери діяльності, що у своїй сукупності і створює умови для всебічного розвитку особистості. Внутрішніми умовами розвитку духовних потреб постають психологічні чинники, включаючи подолання, ерудицію, взаємодії, самоствердження, почуття, кожен з яких є виразом відповідних особистісних сенсів, тобто того суб'єктивного значення, який має для суб'єкта навколишній світ. З одного боку, ці чинники відображають ієрархію сенсів, з іншого – ієрархію мотивів, що лежать в їх основі. Це означає, що духовні потреби формуються під єдиним впливом як обставин навколишнього середовища, так і психологічних чинників.

Сучасна педагогічна наука характеризується різноманітністю концепцій та течій, протидією між двома світоглядами: першим, спрямованим на збереження духовних основ особистості, та другим, який породжує трансформацію суспільства й особистості. Триває подальший розвиток системи виховання, що зумовлює потребу як збереження традиційних, так і утвердження нових цінностей та ціннісних орієнтацій. Але попри все найголовнішою цінністю українців була й залишається ідея плекання духовної людини, соборної держави та демократичного суспільства. Рушійною силою цього процесу є духовні потреби, які й стали предметом нашого дослідження.

Література:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Коган Л. Н. Духовный потребности и деятельность личности / Л. Н. Коган // Философские науки. – 1976. – № 1. – С. 9–16.
3. Коцюба Є. В. Формування духовних потреб майбутніх учителів засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13. 00 01 / Харківський держ. пед. ун-т ім Г. С. Сковороди / Є. В. Коцюба. – Харків, 1994. – 24 с.
4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – 230 с.
5. Помиткін Е. О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти / Е. О. Прмиткін. – К. : ІЗМН, 1996. – 162 с.
6. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори . в 5 т. – Т. 5. Статті. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 80–96.
7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1971. – 208 с.

Панасенко Э. А., Цветкова А. Г.

ДУХОВНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА КАК ДОСТОЯНИЕ ЛИЧНОСТИ

В статье исследуются духовные потребности младших школьников как достояние личности. Обоснована сущность и определены особенности духовных потребностей младшего школьника. Выявлены структурные компоненты духовности и духовных потребностей ученика. Представлены концептуальные положения формирования духовных потребностей младшего школьника. Определены внутренние и внешние условия развития духовных потребностей личности. Подчеркнуто, что духовные потребности формируются под влиянием обстоятельств окружающей среды и психологических факторов. Отмечается, что духовные потребности влияют на всю систему потребностей личности, выступая доминантой деятельности, поведения ученика.

Ключевые слова: духовность, духовные потребности, духовные ценности, личность, младший школьник, общеобразовательная школа.

Panasenko E. A., Tsvetkova G. G.

SPIRITUAL NEEDS OF JUNIOR SCHOOLCHILD AS PROPERTY OF PERSONALITY

Spiritual needs of junior schoolchild as the individual's property are investigated in the article. The essence is grounded and features of spiritual needs of junior pupils are defined. Structural components of spirituality and spiritual needs of pupils are indentified. Conceptual principles of spiritual needs, formation of junior schoolchildren are presented. Internal and external conditions of development of spiritual needs of individuality are determined. It is emphasized that the spiritual needs were shaped by their circumstances, environment and psychological factors. It is noted that spiritual needs were the first steps in formation of spirituality of individuality, thanks to them a person chose values, spiritual and valuable orientations and tried to develop them in future. Spiritual capacities contribute to further spiritual activities, in the process which creates new spiritual values. Development of spiritual needs of junior pupils is determined and initiated by a certain level of consciousness and self-consciousness of a person. Spiritual needs of pupils of this age are come out as independent, self-regulating process from other needs; they connect with knowledge and can be satisfied in the sphere of free time. The process of satisfying them has certain limits, it can be difficult and rather long, but in any case it serves for harmonious development of personality and connects outlook and personal attitude of a child to different events. It is noted that spiritual needs were closely connected with system of individual's needs, performed as a dominant activity, behavior of pupil.

Keywords: spirituality, spiritual needs, spiritual values, personality, junior pupil, secondary school.

УДК 37.032.37.064

Поніманська Т. І.*

**ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ПОТРЕБ ДИТИНИ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Становлення і розвиток духовних потреб особистості є центром педагогічної системи В. Сухомлинського, яка нині набуває світового визнання в якості прикладу наукового вирішення і практичного втілення ідеї виховання як формування духовності. Поєднання досвіду народної педагогіки, результатів наукових досліджень, значної теоретичної роботи та власного практичного досвіду дало змогу В. Сухомлинському створити гуманістичну виховну систему, засновану на визнанні особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес побудувати на засадах розвитку духовних потреб людини. Особливого значення в розвитку духовних потреб педагог надає дошкільному дитинству як вирішальному періоду у виховному сенсі, що значною мірою визначає майбутнє людини.

Ключові слова: духовні потреби, виховання, діти дошкільного віку, ідеал, В. О. Сухомлинський, педагогічна спадщина.

* Поніманська Т. І.